

ВІДГУК

офіційного опонента доктора історичних наук, професора Кононенка Валерія Васильовича на дисертаційне дослідження Гечі Олени Анатоліївни на тему «Революції, політичні трансформації та війни першої половини ХХ ст. в житті єврейських громад Правобережної України: колективний та персональний виміри», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія

Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами. Євреї протягом тривалого історичного періоду мали чи не найбільший вплив серед усіх національних меншин на процеси, які відбувалися на території Правобережної України. Століттями тут існував штетл, як місце компактного поселення єврейського населення, де сформувався особливий традиційний спосіб життя єврейства Східної Європи, що містив мову, релігію, економіку й певний тип соціально-економічних відносин. Проте, саме перша половина ХХ ст., яка позначилася в історії кривавими революціями та ще більш катастрофічними за своїми наслідками світовими війнами, стала переломною добою не тільки в житті євреїв України, а також євреїв Європи.

Вважаємо, що тема «Революції, політичні трансформації та війни першої половини ХХ ст. в житті єврейських громад Правобережної України: колективний та персональний виміри» є актуальною, а на користь цього можемо навести декілька аргументів. По-перше, дослідження життя єврейських громад Правобережної України дає можливість скласти повну картину історії України першої половини ХХ століття через призму долі окремого народу. По-друге, вивчення історії окремого народу не тільки через фокус політичної, економічної чи культурної історії, а й через призму, як каже автор, «українського єврейства в цілому, так і на персональному рівні» є сучасними підходами до проведення досліджень в рамках нової історичної науки. По-третє, цілком погоджуємося із думкою автора дисертаційного дослідження, що період із 1914 до 1945 р. є одним з найдраматичніших для представників єврейської спільноти. По-четверте, досліджувана тема виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка: «Правобережна Україна, Волинь-Житомирщина в ХVIII – на початку ХХІ ст. – соціально-економічні, культурно-освітні, націо-державотворчі аспекти» (реєстраційний номер № 03ІУ008523).

Також вважаємо, що серед широкого масиву досліджень історії єврейської громади України першої половини ХХ ст. вкрай мала робіт, які б досліджували персональний життєвий досвід, стратегій поведінки та виживання в умовах терору та воєн крізь призму історії повсякдення, жіночої, дитячої та усної історії.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, рекомендацій і висновків, що сформульовані у дисертації. Обґрунтованість та достовірність наукових положень, рекомендацій та висновків, на нашу думку, забезпечена тим, що автор дисертаційного дослідження використала основну літературу для розкриття теми. Окрім того, варто зазначити, що загалом окремі аспекти життя єврейської національної громади України та окремих її регіонів у першій половині ХХ ст. достатньо повно показані у науковій літературі, тому тезу дослідниці про те, що вона не ставила за мету охарактеризувати якомога більшу кількість видань, а акцентувала свою увагу на позитивних моментах та недоліках розробки даної наукової проблематики, вважаємо виправданою.

Достатньою для обґрунтованості наукових положень роботи, на нашу думку, є її джерельна база дослідження. Автор використала, а в окремих випадках ввела до наукового обігу, архівні документи й матеріали, що представлені у 11 фондах 6 архівів України – це справи дорадянського періоду, радянського часу, громадських організацій, товариств тощо. Загалом, нею використано матеріали Центрального державного історичного архіву (м. Київ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (м. Київ), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (м. Київ), Державного архіву Житомирської області (м. Житомир), Державного архіву Київської області (м. Київ). Також, у процесі підготовки дослідження були використані збірники документів і матеріалів, статистичні довідники, документальні збірки, періодика, мемуари, спогади, щоденники тощо.

Обґрунтованість результатів дослідження підтверджується застосуванням достатньо широкого комплексу методів дослідження, які детально охарактеризовані у вступі та підрозділі 1.3 «Теоретико-методологічні засади дослідження». Автор добре обізнана з широким переліком методологічних підходів до проведення

наукового дослідження. Так, у роботі застосовано загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження, методи дослідження, які характерні для історичної антропології, міждисциплінарний підхід.

Виправданим, на нашу думку, є те, що коли аналізуються політичні трансформації та війни першої половини ХХ ст. в житті єврейських громад Правобережної України через колективний та персональний вимір, використовуються методи усної історії, історії повсякденності, мікроісторії, просопографії тощо.

Дослідження побудоване з дотриманням принципів історизму, об'єктивності, системності, соціального підходу, опори на історичні джерела тощо.

Унікальність роботи підтверджується довідкою перевірки на плагіат.

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації. Подане на захист дисертаційне дослідження Гечі Олени Анатоліївни на тему «Революції, політичні трансформації та війни першої половини ХХ ст. в житті єврейських громад Правобережної України: колективний та персональний виміри» характеризується науковою новизною та практичною цінністю. Історична наука фактично не мала дослідження історії єврейської громади Правобережної України першої половини ХХ ст. через призму колективного та персонального виміру з використанням методів, характерних для історичної антропології та соціальної історії. Вважаємо цілком обґрунтованими рівні наукової новизни: здобуто вперше, удосконалено, набуло подальшого розвитку.

Не викликає заперечень і практичне значення дисертаційного дослідження. Погоджуємось з дослідницею, що зібрані та відповідним чином проаналізовані відомості можуть слугувати підґрунтям для створення загальної і цілісної картини життя єврейської спільноти першої половини ХХ ст. не лише Правобережної, але й всієї України та можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях, при написанні монографій, підручників, посібників тощо.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Запропонована робота є добре структурованим, логічним, завершеним дослідженням. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (494 позиції), додатків. Загальний обсяг роботи – 269 аркушів.

У вступі чітко обґрунтовано актуальність обраної теми; зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами; мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження; методологічна основа дисертаційного дослідження; хронологічні межі та територіальні рамки роботи; наукову новизну одержаних результатів дисертації та практичне значення дисертаційного дослідження; особистий внесок здобувача; апробацію результатів дисертаційного дослідження; публікації; структуру дисертації. Загалом структура роботи відповідає поставленим завданням роботи.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база, та методологія дослідження» визначені стан наукової розробки теми; джерельна база роботи; теоретико-методологічні засади дослідження. Відзначимо, що автором дослідження проведено ґрунтовний, обґрунтований аналіз використаної літератури, структурований та чіткий аналіз джерельної бази дослідження. Також, помітно, що дисертантка має гарну методичну підготовку проведення наукового дослідження.

У другому розділі «Єврейські громади Правобережної України. 1914-1921 рр.» здійснено аналіз феномену штетла та його трансформацію у першій чверті ХХ ст., охарактеризовано взаємодію українських урядів та єврейських політичних партій і політиків в умовах Української революції 1917 – 1921 рр. Особливо вдало дисертантка показала роль у цій взаємодії окремих єврейських політиків: Моше Зільберфарба, Вольфа Лацького, Аврахама Ревуцького, Пінхаса Красного, Соломона Гольдельмана тощо. У цьому розділі також добре охарактеризовані причини, масштаби, учасники єврейських погромів на Правобережній Україні, проти-погромну діяльність єврейських організацій, особливості наукової дискусії серед істориків стосовно теми погромів. Позитивним є те, що автор також показує особливості погромів на прикладі конкретних людей, їхнього власного досвіду, на основі спогадів, мемуарних досліджень учасників тих подій. Поряд з тим, вважаємо не доведеними та необґрунтованими цифри жертв антисемітських акцій.

У третьому розділі «Євреї та радянська влада. 1921 – 1941 рр.» автор аналізує зміни в житті єврейської громади через призму воєнного комунізму, нової економічної політики, емансипації єврейських жінок, коренізації, антирелігійної боротьби тощо. Чи не вперше, в українській історіографії була піднята тема емансипації єврейських жінок. Дослідниця робить висновок, що основними

способами емансипації в Радянській Україні були ліквідація неписьменності, створення жінвідділів і жіночих рад на місцях, включення єврейських жінок у політичне життя, надання виборчих прав.

У розділі також проаналізовані еміграційні процеси серед євреїв Правобережної України у цей період. Вважаємо, що дослідниця аргументовано на прикладі окремих людей показала причини, правове регулювання, напрямки, перешкоди еміграції, визначила роль у еміграції Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства та інших організацій, показала зміни у політиці радянської влади стосовно еміграції євреїв у 1920-х – 1930-х рр.

У підрозділі 3.3. «Репресії проти представників єврейської технічної, наукової та творчої інтелігенції» дослідниця аргументовано показала особливості терору проти євреїв. Варто зазначити, що із широко списку досліджень стосовно репресій у 1930-х рр. проти громадян України, автор на прикладі долі конкретних представників єврейської громади показала причини, особливості, наслідки репресій проти представників єврейської технічної, наукової та творчої інтелігенції. Дослідниця на основі вивчення матеріалів архівно-кримінальних справ створює уявлення про механізми фабрикування політичних справ, форми і методи діяльності радянських органів внутрішніх справ і державної безпеки.

У четвертому розділі «Українське єврейство в умовах війни та нацистської окупації (персональний вимір)» дисертантка аналізує життя єврейської національної громади Правобережної України на основі аналізу моделей поведінки жінки-єврейки в умовах війни та евакуації (на основі его-документів), чоловічого досвіду участі в Другій світовій війні, дитячий досвід та стратегії виживання в умовах Голокосту. Погоджуємося із думкою автора, що Голокост призвів до радикальних змін в сімейному укладі євреїв. Було знищено величезну кількість людей похилого віку, з якими зберігались традиції, властиві культурі типового штетлу, й всього, що він собою уособлював. Стався зсув традиційних ролей в єврейській родині внаслідок страждань від голоду, терору, страху і вбивств з боку нацистів.

Аналізуючи чоловічий досвід у війні, автор стверджує, що він практично не відрізнявся від подібного досвіду представників інших національностей. Однак на значну кількість євреїв-фронтовиків очікувало значно більше випробування та

потрясіння, з яким їм прийшлося пройти через все життя – усвідомлення факту втрати рідних та близьких, похованих у братських могилах. Відновлення пам'яті про загиблих для багатьох перетворилось на справу життя.

Погоджуємось з висновками автора щодо трагічної долі єврейських дітей. В рамках нацистської ідеології, вони не мали права на існування.

Загальні висновки роботи відповідають поставленим завданням, є логічними, послідовними та відображають основні результати дисертаційного дослідження. Поряд з тим, вважаємо, що варто було б надати практичні рекомендації щодо подальших досліджень даної теми.

Повнота викладу основних результатів дослідження в опублікованих працях. Основні результати дослідження О. А. Гечі було опубліковано в 10 наукових статей, із яких 4 – у фахових виданнях України, що включені до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus, 1 – у закордонному науковому періодичному виданні, 5 – праці апробаційного характеру. Зміст, обсяг та кількість друкованих праць відповідають вимогам МОН України щодо публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії і надають авторці право публічного захисту дисертаційного дослідження.

Ідентичність змісту анотації і основних положень дисертації. Текст анотацій, представлених українською та англійською мовами, є ідентичним та показує основні положення дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Позитивно оцінюючи підготовлене наукове дослідження, наукове та практичне значення отриманих дослідницею результатів, варто зазначити ряд дискусійних положень у змісті роботи та висловити окремі побажання:

1. Високо оцінюючи методологічну підготовку автора дисертаційного дослідження, уміння використовувати як традиційні, так і не традиційні для історичної науки методи дослідження, варто зазначити окремі зауваження щодо трактування теоретичних положень роботи. Так, одним із центральних понять предмету дослідження є поняття «політичної трансформації», проте автором не зазначено, який зміст вона вкладає у цю дефініцію. Наприклад, «Політична енциклопедія» (голова ред. колегії Ю. Левенець, 2011 р.) розглядає це поняття як

процес реформування політичних режимів та політичних систем. До того ж, як зазначає видання, багато дослідників сприймають процес політичної трансформації як лінійний процес трансформації від авторитаризму до демократизму ліберального типу. «Великий тлумачний словник української мови» (2005 р.) розглядає трансформацію як зміну, перетворення виду, форми, істотних властивостей чогонебудь. Помітно, що автор тлумачить поняття «політична трансформація» як складову частину історичного процесу, проте вона чітко не виділяє ці складові. Із аналізу тексту дослідження можна зробити висновок, що у це поняття вона включає воєнний комунізм, нову економічну політику, коренізацію, антирелігійну боротьбу тощо. Проте у дослідженні у процес політичної трансформації, наприклад, не включено індустріалізацію та колективізацію.

Використовуючи неодноразово терміни «нова історія», методи «нової історії», методологія «нової історії», дослідниця не розтлумачила суть цього поняття. Очевидно автор має на увазі «нову історичну науку» як аналітично орієнтований напрям розвитку сучасної історичної науки, скерований на розробку наукових принципів і критеріїв аналізу, на використання в історичному дослідженні аналітичних методів, моделей і понять соціогуманітарних наук (Енциклопедія історії України: Т. 7., 2010 р.).

2. Декларуючи регіональний підхід до вивчення особливих рис єврейської етнічної групи Правобережної України, автор не використала у своїй роботі окрім Києва та Житомира матеріалів архівів інших обласних центрів. Наприклад, на нашу думку, на Поділлі сформувався особливий регіональний тип єврейської національної громади, що мав свої специфічні характеристики. Дослідник Ч. Гоффман на підставі дослідження єврейських містечок південно-східних районів Поділля вводить до наукового обігу таке поняття як «радянський штетл». На його думку, тут у радянський період відбувається поступова заміна традиційної культури, яка зберігалася в національній освіті та релігії, народною єврейською культурою, що швидше змогла пристосуватися до радянської дійсності та витримала дискримінаційні, антисемітські форми національної політики з середини 1930-х рр.

3. Вважаємо, що в окремих випадках назви підрозділів дослідження не зовсім точно показують їх основний зміст. Так, на нашу думку, не зовсім точно показує зміст

назва підрозділу 2.2 – «Українські уряди та єврейські партії і політики в умовах Української революції 1917–1921 рр.», у якому значна частина матеріалу присвячена темі єврейських погромів.

4. Аналізуючи питання репресій проти єврейського населення дослідниця зупинила свою увагу на репресіях проти представників єврейської технічної, наукової та творчої інтелігенції. Проте «великий терор» 1930-х рр., на відміну від репресій повоєнного періоду, мав масовий характер і був направлений на представників усіх соціальних категорій. На нашу думку, варто було б пояснити, що значний відсоток справ проти представників єврейської технічної, наукової та творчої інтелігенції пояснюється тим, що саме у цих сферах були широко представлені євреї, оскільки мали один із найбільших показників освіченості серед усіх народів СРСР. Варто було б це підтвердити статистичними матеріалами. Проте, ці узагальнення автор робить у загальних висновках дослідження, не аналізуючи ці положення у розділі.

5. Вивчаючи персональний досвід представників єврейської громади Правобережної України в умовах окупації та Голокосту, дослідницею показано трагічний досвід єврейської громади в умовах війни. Проте, автором не було наголошено на тому, що територія Правобережної України потрапила у декілька зон окупації – до Рейхскомісаріату Україна та Трансністрії. На щастя досвід окупації був різний. Так, румунська окупаційна адміністрація у здійсненні політики стосовно єврейського населення орієнтувалася не на масові розстріли, а на поступове вимирання людей у певних створених умовах, що, своєю чергою, призвело до того, що в місцях зосередження єврейського населення зберігалися певні елементи традиційного життя: діяли дрібноремісничі майстерні, артілі, створювалися певні соціальні структури, навіть працювали школи. У цю зону окупації потрапили такі єврейські містечка як Бершадь, Шаргород, Могилів-Подільський, Томашпіль, Джурин, Жмеринка, Мурафа, Тиврів, Балта тощо. Відповідно і досвід був різний.

6. Відзначаючи клопітку та системну роботу дослідниці по опрацюванні значного кола джерел, які у дисертації показують долю звичайної людини та родини, варто зауважити, що серед основних завдань історика є встановлення певних причин, наслідків, особливостей, характеристик історичних процесів та подій. На нашу думку, дослідниця іноді вдається до надто деталізованого опису життя конкретної особи,

забуваючи, що у сформульованій нею меті дослідження є не тільки аналіз персональних життєвих досвідів і стратегій поведінки та виживання в умовах терору та воєн крізь призму історії повсякдення, жіночої та усної історії, а й вивчення політико-правового, соціально-економічного становища та культурного життя єврейських громад Правобережної України у зазначений період.

Загалом зауважимо, що висловлені нами зауваження та побажання не знижують наукової та практичної цінності, загальної позитивної оцінки рецензованої дисертаційної роботи, якій притаманні оригінальність та високий теоретичний рівень. Дисертація засвідчує належну наукову кваліфікацію та компетенцію дослідниці.

Загальний висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Враховуючи актуальність досліджуваної проблеми, наукову новизну положень дисертації, обґрунтованість і достовірність отриманих результатів, їх теоретичну і практичну значущість, вважаємо, що дисертаційне дослідження «Революції, політичні трансформації та війни першої половини ХХ ст. в житті єврейських громад Правобережної України: колективний та персональний виміри», є актуальним, самостійним, завершеним науковим дослідженням, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 та пунктам 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2018 р. № 167), а Геча Олена Анатоліївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент:

Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування Вінницького
державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

В. В. Кононенко

